

REFLEXIONS AL VOLTANT DEL FÒRUM DE DEBAT «LITERATURA I
IDENTITATS: PERSONALS I COL·LECTIVES»

Dèlia Amorós i Pinos
CFPA Giner de los Ríos (Alacant)

Josep-Enric Escribano Hellín
IES Misteri d'Elx (Elx)

La lectura ens permet indagar i descobrir identitats molt diverses de la nostra, de la del nostre grup social o cultural; ens ajuda a comprendre'ns, a definir-nos a nosaltres mateixos, tant en l'àmbit privat com en el públic. El fòrum que hem coordinat ha girat precisament al voltant d'aquestes qüestions: de la identitat individual (de gènere i/o sexual, per una banda) i col·lectiva (o nacional, per una altra).

Justificar en l'àmbit acadèmic la importància de la perspectiva de gènere sobrepassa l'objecte d'aquesta intervenció. De la mateixa manera, tampoc ens aturarem en la tasca de clarificar la relació entre lectura i gènere, en tots dos casos remetem als treballs, entre d'altres, de Consol Aguilar (2008 i 2009). Dues pinzellades, això sí, per a situar-nos en el context i centrar alguns conceptes entorn als quals s'estructura el gènere.

Les identitats de gènere són una construcció social a partir de les diferències sexuals. Com sabran, en l'àmbit de la investigació sobre les identitats masculines i femenines, el gènere és l'efecte d'un procés social que transforma una diferència biològica (mascle/femella) en una distinció cultural (home/dona). De les dues nocions implícites en el terme (la de la divisió i la de jerarquia) sembla que darrerament només es tinga en compte la de la divisió, de manera que el terme «gènere», de vegades, s'utilitza erròniament per a substituir de manera eufemística el terme «sexe» o «diferenciació sexual», oblidant en molts casos que un dels dos gèneres està supeditat per l'altre. Reviseu, en aquest sentit, el treball de Judith Butler (2001).

Per una altra banda, el concepte d'identitat cultural, nacional si volen tot i que no són sinònimes, és una noció clau en els estudis i propostes educatives lligades a dos conceptes: la interculturalitat i el gènere. Les identitats (així, en plural) remetent a un sistema de valors, creences,

actituds i comportaments que són comunicats a cada membre d'un grup perquè hi pertany. Sentim, comprenem i actuem en el món d'acord amb això. En la identitat comunitària té molta força la memòria col·lectiva, transmesa per la família, l'escola, els mitjans de comunicació... La multiculturalitat i el gènere estan irremeiablement articulats perquè el gènere és un factor estructural que divideix la societat i les cultures en dos grups culturals (masculí i femení).

Hem coordinat doncs, com ja es poden fer una idea, el fòrum del mapa, del territori i del cos. La triple ferida de Marçal o «la llengua sóc jo» de Montserrat Roig, que ja va posar de manifest la professora Francés en estudis anteriors (2010).

Arribats a aquest punt, al punt en què hem d'implementar tots aquests conceptes en l'aula, en què ens hem d'arromangar com a docents, en què hem d'esmol·lar l'eina... Arribats a l'hora de la veritat, només tenim que preguntes. Preguntes que vam voler llançar a la comunitat educativa per intentar esbrinar, primer, què sabem els mestres de tot això, si som o no conscients que treballem amb material sensible: els adolescents immersos en infinites baralles internes (i externes) per definir-se; i segon si, sabent-ne, passem de puntetes per por de no ser destres en el com, si no ens interessa en absolut i ja ho resoldran en un altre lloc perquè queda fora de les nostres obligacions docents o si l'excusa per no fer-ho, com quasi sempre, és la falta de temps.

Estructurarem, per tant, aquesta posada en comú per escrit, de la mateixa manera que férem en el debat: llançant preguntes per mirar de reflexionar en veu alta. Aportem, també, des de la nostra experiència i des de la dels companys i companyes que hi participaren, textos per a dur a classe des dels quals treballar cadascun dels aspectes al voltant dels quals reflexionem. Són, com diem, obres literàries proposades des de les nostres vivències com a docents. Ni més aprofitables ni menys que qualsevol altra. Les aportem aquí perquè nosaltres n'hem tret profit en el sentit que expliquem.

Iniciem el debat, evidentment, (auto)avaluant-nos, reflexionant sobre la nostra tasca professional. Si no sabem de què parlem quan parlem de gènere, poca cosa podrem transmetre al nostre alumant. **Comptem el professorat amb una sòlida formació en identitat de**

gènere? Sabem quina diferència hi ha entre sexe i gènere? Coneixem suficientment bé les alteracions de sexe/gènere com per poder-ne parlar a l'aula? Duem a classe materials que expliciten diverses formes de desig sexual?

Efectivament la resposta, en la majoria dels casos, és no. Els sistema educatiu espanyol (i valencià, en el seu defecte) hauria d'atendre a la diversitat en totes les seues manifestacions. En l'afectivosexual i familiar, també. I no ho està fent en la manera que hauria de fer-ho, és a dir, en la formació del professorat, en la facilitat per accedir als recursos, en la visibilització...

Però no per això els ensenyants, des del punt de vista individual, estem exempts de responsabilitat. La persona que decidisca atendre la diversitat afectivosexual en l'aula cal que analitze primer quina és la seua forma de ser, quins són els seus prejudicis en relació amb la diversitat i amb aquests temes, com ha viscut i viu els afectes, l'educació sexual i la sexualitat. Perquè no podem pretendre el canvi en els altres si no partim de nosaltres. Per una altra banda, per a poder introduir la diversitat afectivosexual en les aules de Secundària i Batxillerat, els documents de centre també haurien de reflectir la necessitat de donar resposta a la diversitat de l'alumnat i de les seues famílies.

L'heterosexisme i la presumpció d'heterosexualitat influeixen en la formació de les identitats de lesbianes, gays, bisexuals i transsexuals. Les persones (adolescents en aquest cas) amb desitjos no heterosexuels, adquireixen la identitat de manera distinta.¹ I no només ells, sinó que els pares, mares i familiars ho viuen de manera semblant. Hem de ser conscients també dels riscos, del dolor, de l'angoixa i de la por que la majoria d'adolescents amb desitjos no normatius experimenten en el procés de construcció identitària.

En aquest sentit pensem que l'assaig *Dibuixant el gènere*, del sociòleg Gerard Coll-Planas i la il·lustradora Maria Vidal, convida a pensar-hi i a reflexionar-hi des del punt de vista de la sexualitat com a construcció. L'obra, que combina text i dibuixos, pot estar adreçada tant a l'alumnat com al professorat, pel fet que planteja com les persones estem influenci-

¹ Més enllà del model de Troiden (1989), reviseu Platero (2007).

ades, condicionades o subjectes a prohibicions socials amb independència (o a causa) del nostre desig sexual i del nostre moment vital. És ressenyable també el fet que l'obra mostra com les persones, malgrat tot, tenim marge de decisió i podem prendre les regnes de la nostra identitat per decidir què volem arribar a ser.

El cànon, la presència de més o menys noms femenins en les lectures (pro)posades, és un debat antic. Però, l'hem resolt? **Tenim en compte les dones quan expliquem història de la literatura? Cal fer-ho? No només com a autores, sinó com a lectores també, o com a companyes en l'ombra d'autors de renom. El professorat és capaç d'anar més enllà del cànon?**

Reclamar a les editorials i a les universitats que adaptin i posen a l'abast del professorat de secundària i batxillerat noves veus d'autores a partir de les quals pugui ampliar-se la mirada de gènere en la història de la literatura, fou una de les necessitats palesades en el debat. Que, no obstant això, també ens dugué al punt en què s'explicità que, omplir el cànon de dones escriptores no pot ser l'únic camí. Certament s'hi han de visibilitzar, però no com a finalitat, sinó com a procés. Cal superar el sintagma «literatura de dones» per expressions més inclusives en què la igualtat i la diversitat en siguin protagonistes. Els estudis de dones, a patir dels quals crear perspectives històriques, han d'anar irremediament de la mà dels estudis feministes i dels estudis culturals. Només així podrem anar més enllà de la dicotomia home/dona, que a hores d'ara, socialment, se'ns queda curta.

I ja que hi som, què fem amb les dicotomies? **Treballem a classe des dels tòpics de masculí/femení o procurem introduir la visió de la diversitat identitària? Tractem el gènere de manera heterogènia o ho fem des d'una manera única i excloent de ser dones i de ser hòmens?** I encara, quins referents del que és masculí i femení duem a classe? Quins models d'afectivitat hi treballem?

En aquest sentit, en «Notas para una pedagogía no confrontativa» (RUIZ: 2011), es posa en valor com, darrerament, a partir d'indicacions de l'ONU, la pedagogia coeducativa comença a incloure els xics des de la lògica de la prevenció-correcció d'actituds masclistes i de promoció del que s'anomenen noves masculinitats.

Para ello se recurre, por una parte, a la hegemónica teoría de socialización de roles de género y, por otra, se promueven entre los chicos prácticas, actitudes y funciones tradicionalmente entendidas como femeninas, así como el abandono de actitudes machistas relacionadas con estereotipos de masculinidad tradicional.

Ruiz, però, no es limita a beneir aquest fenomen, sinó que mira de revisar els efectes que té a les aules en la prevenció del masclisme.

No se trata de diseñar un nuevo modelo de masculinidad [...] con sus nuevas sanciones, funciones y estereotipos, tomando el género como algo que podemos programar "desde arriba" para crear sujetos. Se trata, más bien, de deconstruir los modelos y estereotipos de referencia para, desde las escuelas, desactivar las fronteras, los miedos y las resistencias que nos impiden afectarnos con lo diferente y experimentar con la potencia de nuestros cuerpos; de romper con ese esquema obsoleto y dañino que nos impide apreciar que nuestras identidades no responden a ninguna Naturaleza o Verdad que justifiquen la jerarquía y la desigualdad social.

Un primer pas per a deconstruir els estereotips en què se sustenten les idees d'home i dona, pensem que pot ser partir de les fronteres que delimiten les zones d'exclusió. En «Una propuesta transgresora» (HURTADO: 2011), s'incideix també al voltant de l'anàlisi de la pel·lícula britànica *Billy Elliot*, i encara s'aprofundeix en plantejar d'on prové la incomoditat del seu alumnat davant d'una escena de la pel·lícula en què el protagonista es corda unes sabatilles de ballet.

Es importante visibilizar otras opciones diferentes a la heterosexual y otros caminos posibles para llegar a ser hombre o ser mujer. Pero a la vez es preciso trazar un horizonte más abierto en el que nos replanteemos cuáles son los modelos de sexo/género/sexualidad en los que educamos para hablar de diversidad. En este sentido, la teoría *queer* nos ofrece una reflexión crítica sobre la identidad y las sexualidades, así como herramientas para desafiar la tiranía de la heteronormatividad inscrita en la pedagogía. Es una teoría que nos advierte del riesgo de las prácticas políticamente correctas de la integración, en las que se reconoce la presencia de lesbianas, gays, transexuales, bisexuales, pero en las que sigue presente que lo normal y lo deseable es ser heterosexual.

Jugar amb la sexualitat, amb la identitat i amb els estereotips és una de les propostes didàctiques que podem dur a terme amb la dramatització de la peça *Boscós endins*, d'Stephen Sondheim. En l'obra, un forner sense fills i la seua dona, víctimes de la maledicció d'una bruixa, viatgen «boscós endins» amb l'esperança d'alliberar-se'n. Allí troben la Ventafocs, el seu Príncep, la Caputxeta Vermella, el Llop, Jan l'Exterminador, Rapunzel, i altres personatges dels contes fantàstics que intenten també fer realitat els seus desitjos. Aquesta mateixa idea de deconstrucció de contes fantàstics la trobem en *Contes per a nens i nenes políticament correctes*, editada en català per Quaderns Crema.

Ensenyar una llengua, i ensenyar-la com a pròpia d'un individu o d'un territori, vol dir bastir, construir, també, una identitat col·lectiva. Els valencians, que basquem entre *una identitat difusa i una singularitat amarga*, no som majoritàriament conscients que formem part d'un grup social amb característiques culturals concretes. Per aquesta raó, treballar a les aules per la mútua influència cultural entre l'alumnat i perquè les experiències personals trascendisquen l'ambient social, és clau per fer créixer l'autoconsciència col·lectiva. Perquè la identitat cultural i la diversitat cultural són inseparables.

En relació amb aquestes reflexions ens hem preguntat **quin paper juguen l'etnopoètica i el folklore en la creació o el reforç de la identitat nacional del nostre alumnat i quins textos proposem per bastir-la**. Les *Llegendes del sud*, compilades pel professor Joan Borja, i altres textos ja clàssics on es recuperen llegendes i rondalles, omplien de manera molt habitual les aules de Secundària i de Batxillerat dels nostres centres. Visiteu, en aquest sentit, el volum col·lectiu *Literatura oral i educació: simbiosi i complicitats* a cura d'Alexandre Bataller i Margalida Coll.

De la mà de l'etnopoètica obrírem també el debat sobre la mitologia i els símbols del poble valencià. **Quins són? Quins poemes, contes, novel·les o obres dramàtiques els desenvolupen? Quin paper ha tingut la literatura en la delimitació i la popularització d'estos símbols i mites?**

Les nostres propostes de textos per a treballar a l'aula foren les novel·les *El pas dels Maulets*, de Pau Tobar i *Vespres de Foc*, de Vicent

Sanchis, totes dues contextualitzades durant la guerra de Successió. Les aportacions del debat, en aquest punt, giraren al voltant de la gran proliferació de novel·la històrica que publiquen els nostres narradors i narradores, davant de l'escassa, escassíssima, obra literària contextualitzada en el segle XXI. S'apuntaren, com a possibles motius, dos de ben clars: la incomoditat dels autors amb la realitat que els envolta i el fet que la majoria de publicacions són el resultat d'un premi literari dotat econòmicament per les institucions públiques. En aquest mateix sentit s'anotà també com les editorials publiquen majoritàriament adaptacions literàries o obres d'aventures, però no utilitzen la literatura juvenil per analitzar l'etapa política que vivim ni la condició de valencianitat. D'aquesta manera, la LIJ, concloguérem, no jugarà mai a casa nostra un autèntic paper de refer els mites, de lectura del passat històric, de revisió de signes identitaris que redefinisquen el «ser valencià» d'acord amb els temps actuals.

Igualment, aprofitar els llocs propers que han estat literaturitzats per fer-ne una visita, col·laborar amb altres departaments, contextualitzar els textos a classe o fer xarxa amb professorat i alumnat d'altres indrets, ens ajuda a treballar la literatura des de casa nostra i ens obre una altre fil de debat: **treballem textos produïts per autors locals per emmarcar-los dins la història de la literatura universal?**

Les rutes literàries, o experiències com la Valencianada o l'Alcoianada (tots projectes col·laboratius de georeferenciació i tecnologia mòbil) en ajuden a aproximar i a mostrar la literatura des de noves òptiques. La literatura, explicada des d'una perspectiva historicista, pot interessar el nostre alumnat, però no tant com ho fa quan la fem viva en els espais on es pot relacionar, quan emmarquem allò escrit *al costat de casa* (perdoneu-nos la quotidianitat i la cursiva) amb la història universal de la literatura. Les rutes, les passejades, són un instrument didàctic fabulós per trencar les barreres de les aules.

És un treball ardu i laboriós, el de resseguir textos pròxims al context del nostre alumnat. El conte *Les arrels perdudes*, de l'il·licità Joan Antoni Brotons, que explica com una família de Santa Pola emigrada a Orà conserva vivíssima la memòria col·lectiva de l'entorn, o la novel·la *La mestra*, de Víctor Gómez Labrado, que conta la història de Marifé

Arroyo, una mestra d'origen castellanoparlant a Barx amb moltes referències a la Batalla de València, poden servir-nos, segons els casos, per començar a interactuar entre els espais que són pròxims al nostre alumnat i el fet literari.

No vam voler deixar passar l'oportunitat, en les preguntes que inauguraven les darreres reflexions, per fer referència a l'anomenada literatura del jo, directament relacionada amb la identitat individual i, mercès a les xarxes socials i a les TIC, també amb la identitat col·lectiva. **Com podem, doncs, aprofitar-nos dels dietaris, els blogs o les xarxes socials per bastir un discurs identitari amb el nostre alumnat?**

El diari lila de la Carlota, de Gemma Lienas —pel seu contingut feminista i d'autoafirmació— i l'obra *Karícies.com*, de Rosa Sanchis —un blog i un llibre complementaris amb informació afectivosexual per treballar des de l'àrea de Valencià—, foren les que proposàrem per construir la reflexió al voltant de les identitats reals i virtuals. En el procés de construcció de les identitats del nostre alumnat —de les reals i de les virtuals— influeixen igualment agents socials, cultural o psicològics, i la identitat virtual no és ni més ni menys que la identitat real adaptada al context.

Ara bé, una altra cosa distinta és com es comporten (ens comportem) quan posen per davant la identitat virtual (MUROS: 2011):

En la red podemos cambiarnos de nombre, de edad, de color de piel o de apariencia, adoptando tales identidades que, a priori, sólo afectan al individuo. Pero no siempre es así. En las redes sociales, por ejemplo, mentimos en cuanto a nuestra identidad y se acepta. No nos importa, total, seguramente no conoceremos nunca a esa persona. Tampoco nos sentimos responsables de su sufrimiento si se siente engañado/a con nuestras acciones ya que, total, no lo/la vemos, no lo/la padecemos. Esa identidad virtual fundamentada en valores poco solidarios y sin empatía hacia el otro/a.

La disjuntiva ara, com a docents, és si legitimem o no (per excés o per defecte) aquests comportaments i aquest mode de construcció de la identitat.

I encara una última pregunta com a conclusió: **on ens situem culturalment quan ensenyem literatura i llengua? Entrem en conflicte amb la representació identitària global?** Quin paper juga la globalitza-

ció a favor o en contra de les identitats individuals? Tal com també s'anotà en el fòrum, podrà la literatura mai competir amb un esdeveniment de reafirmació de la identitat col·lectiva com és el futbol? Ho hem de pretendre?

Malgrat que nosaltres no vam poder sinó que portar una petita mostra de textos per treballar la identitat a l'aula (petita però eficaç, això us ho ben assegurem perquè els fem servir habitualment), les llibreries, les editorials, en van plenes de textos per dur a l'aula i per mostrar/ensenyar amb la mirada posada en les identitats. Potser també, en aquest sentit, les universitats podrien estructurar repositoris de materials on poguérem poar els docents dels centres educatius de primària i secundària.

Però ja hem dit abans que «la culpa», no sempre és de l'altre. També és responsabilitat nostra formar-nos, llegir textos, analitzar críticament la realitat amb què treballem, buscar-nos la vida, vaja. I exigir a les administracions, als organismes competents, que ens formen en allò que necessitem, que ens ajuden a fer bé la nostra faena. Fer valdre, en definitiva, la nostra carta de ciutadania i exigir el disseny de polítiques educatives distintes. Perquè la formació, també per a nosaltres, és bàsica. Els estudis culturals i de gènere, com a discurs políticament compromés, són un desafiament que molt pocs ensenyants de l'educació pública ens podem permetre ignorar, atés que ens proporcionen un punt de vista nou i flexible per dur endavant nous programes d'ensenyament transversals, al mateix temps que l'alumnat desenvolupa la capacitat crítica i d'autodefinició. Si no en sabem, n'hem d'aprendre. Des de l'emoció, la nostra i la seua, com a element central de l'aprenentatge, com a element central a partir del qual es basteix la nostra, la seua, identitat.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILAR, Consol (2008): «Lectura, género y feminismos», *Lenguaje y textos*, núm. 28, p. 113-128.
- (2009): «¿Por qué es importante el género en la pedagogía crítica?», *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, núm. 64, p. 121-138.

- ARCHILÉS, Ferran (2013): *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*, Catarroja, Afers.
- BATALLER, Alexandre & Margalida COLL (2014): *Literatura oral i educació: simbiosi i complicitats*, Alacant, Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura.
- BORJA, Joan (2005): *Llegendes del sud*, Picanya, Bullent.
- BROTONS, Joan Antoni (1996): «Les arrels perdudes», en *Doble espai. Certamen literari 1995-1996*, Santa Pola, Ajuntament de Santa Pola, p. 81-92.
- BUTLER, Judith (2001): *El género en disputa. El feminismo y la subversión de la identidad*, Barcelona, Paidós.
- COLL-PLANAS, Gerard & Maria VIDAL (2013): *Dibuixant el gènere*, Carcaixent, Edicions 96.
- FINN GARNER, James (1995): *Contes per a nens i nenes políticament correctes*, Barcelona, Quaderns Crema.
- FRANCÉS, Maria Àngels (2010): «La llengua sóc jo. Identitat nacional i de gènere en Montserrat Roig», *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura: revista de recerca humanística i científica*, núm. 21, p. 47-62.
- GÓMEZ LABRADO, Víctor (1998): *La mestra*, València, Ed. Tres i Quatre.
- LIENAS, Gemma (2001): *El diari lila de la Carlota*, Barcelona, Empúries.
- HINOJOSA, María José (2011): «Desarrollo de la identidad en lesbianas, gays, transexuales y bisexuales», *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 414, p. 30-33.
- HURTADO, Inma (2011): «Una propuesta transgresora», *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 414, p. 62-64.
- MARTÍNEZ, Francesc (2014): «Una identitat difusa, un poble ajustadís», *Saó*, núm. 391.
- MUROS, Beatriz (2011): «El concepto de identidad en el mundo virtual: el yo online», *Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, núm. 14 (2), p. 49-56.

- PLATERO, Raquel (Lucas) (2007): «¡Maricón el último! Docentes que actuamos ante el acoso escolar», *ICEV. Revista d'Estudios de la Violència*, núm. 3.
- RUIZ, Alvaro (2011): «Notas para una pedagogía no confrontativa», *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 414, p. 58-61.
- SANCHIS, Rosa (2012): *Karicies.com*, Carcaixent, Edicions 96.
- SANCHIS, Vicent (2006): *Vespres de foc*, València, Tabarca Llibres.
- SONDHEIM, Stephen & James LAPINE (2008): *Boscós endins*, Barcelona, Edicions 62.
- TOBAR, Pau (2013): *El pas dels Maulets*, Picanya, Bullent.
- TROIDEN, R.R. (1989): *Gay and lesbian identity: A sociological analysis*, Nova York, General Hall.